

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Belgelerinde Mali*

Mali in Ottoman Documents During The Reign of Sultan Abdulhamid II

İbrahim Bilâl DURAK

Türkçe Öğretmeni, Türkiye Maarif Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, Bamako, ibdurak@turkiyemaarif.org
ORCID: 0000-0003-4230-3627

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 30.10.2024
Kabul Tarihi / Accepted : 20.12.2024
Yayın Tarihi / Published : 30.12.2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık / December
Cilt / Volume : 2 - **Sayı / Issue** : 2 - **Sayfa / Pages** : 115-137

Atıf / Cite as

DURAK İ.B. II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Belgelerinde Mali.
Disiplinlerarası Afrika Çalışmaları Dergisi, 2/2 (2024), 115-137

Doi: 10.5281/zenodo.14577626

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Disiplinlerarası Afrika Çalışmaları Dergisi uluslararası, bilimsel ve hakemli bir dergidir. Tüm hakları saklıdır.
Journal of Interdisciplinary African Studies is an international, scientific and peer-reviewed journal.
All rights reserved

Öz: 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa devletleri tarafından Afrika'nın hızla sömürgeleştirilmesi, Sultan II. Abdülhamid'in yakından takip ettiği önemli bir konu olarak kabul edilmiştir. II. Abdülhamid, İslam birliği politikası çerçevesinde Afrika'daki Müslüman nüfusla ilişkileri artırmak için yerel yöneticilerle bağları güçlendirmiş ve bölge hakkında raporlar, bilgi notları ve haritalar hazırlanmasını sağlamıştır. Buradan hareketle hazırlanan bu çalışmada Osmanlı belgelerinde Osmanlı Devleti ile Biladüs-sudan arasındaki ilişkilerin ne boyutta olduğuna cevap aranmıştır. II. Abdülhamid döneminde gerçekleştirilen faaliyetlerin etkisi incelenmiştir. Bu bağlamda çalışma

* Bu makale Türkiye Maarif Vakfı Mali Ülke Temsilcisi Türkiye Araştırmaları Merkezine 26.02.2024 tarihinde sunulan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Belgelerinde Mali başlıklı projenin verilerinden hareketle yazılmıştır. Arşiv taraması sonucunda elde edilen veriler öncelikli olarak 25-27 Mayıs 2024 tarihinde İnönü Üniversitesi Afrika Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuş, sonrasında ise çevirileri yapılan belgeler 29 Ekim 2024 tarihinde Mali'deki Cumhuriyet Bayramı Resepsiyonunda sergilenmiştir. Çalışmada emeği geçen ülke temsilcimiz Coşkun YILMAZ'a, Dr. Patrice DIALLO'ya ve Merkez müdürümüz Dr. Ögr. Üyesi Murat DELİBAŞ'a desteklerinden ve katkılarından ötürü teşekkür ederim.

içerisinde Osmanlı arşivleri ve döneme ait diğer kaynaklar taranarak bölgeyi etkileyen faaliyetler incelenmiştir. Belgeler kronolojik olarak incelenip çeviri yazı ve yorumlama çalışmaları yapılarak elde edilen veriler ışığında Osmanlı etkisi ve faaliyetleri değerlendirilmiştir. Osmanlı toprağı olan Trablusgarp'ın hinterlandı konusu da Osmanlı Devleti'nin bölgeye olan dikkatinin bir nedenini teşkil etmektedir. Başta bölgeye giden ve bölgeden gelen görevlilerin gözlemleri, yerel kaynaklardan sağlanan istihbarat bilgileri, ihbar mektupları, diplomatik kaynaklar, gazete ve dergilerden tercüme edilen haber ve makaleler ile Fransızların Batı Afrika'daki faaliyetleri takip edilmiştir. Bu kapsamda günümüzde Mali Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan bölgeyi konu alan bir arşiv taraması gerçekleştirilmiştir. Tarama sonucunda 1882-1894 yıllarına tarihlenen on üç belge saptanmıştır. Belgeler, Fransızca ve Arapça gazetelerden makale çevirileri; bilgi notları, ihbar mektupları, irade-i seniyye ve iç yazışmalardan ibarettir. Belgeler, Fransızların Batı Afrika sahillerinden Biladüssudan'a ilerleyişlerini, Senegal-Mali arasında demiryolu inşasını, Sultan II. Abdülhamid'in Alman uzmanlara Nijer nehri vadisinde keşif izinleri vermesi ile Senegal nehri ve havzası hakkında coğrafi bilgileri, bölgenin ihraç ürünlerini ve Biladüssudan hac kabilelerinin yol güvenliği konularını kronolojik olarak ele almaktadır. Ayrıca, Trablusgarp İdare-i Mahsusası Acentesine gönderilen imzasız ve şifreli Arapça mektup, Fransızların Afrika'nın önemli medeniyet merkezi Timbuktu'yu ele geçirdiğini bildirmektedir. Çalışmada bu mektup ve Trablusgarp Vilayeti, Dahiliye Nezareti ve Bâb-ı Âli arasındaki yazışmalara da yer verilmiştir. Araştırmanın sonucunda, Osmanlı Devleti'nin Büyük Sahra'da Türk-Fransız rekabetinin bir parçası olarak Fransızların Batı Afrika'daki girişim ve faaliyetlerini yakından takip ettiği ve aynı zamanda Almanlara verilen araştırma izniyle de Osmanlı'nın etkisi ve saygınlığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Biladüssudan, Fransa, Mali, Osmanlı Devleti, Timbuktu.

Abstract: The colonization of Africa by European states in the second half of the 19th century is considered an important issue followed by Sultan Abdulhamid II. Abdulhamid II strengthened ties with local administrators to improve relations with the Muslim population in Africa and ensured the preparation of reports, information notes and maps about region. Based on this, the aim of this research is to discover the Ottoman influence in Africa and the impact of the activities carried out during the reign of Abdulhamid II. In this context, activities affecting the region by surveying Ottoman archives and other period sources were analyzed and translation and interpretation were conducted. The issue of the hinterland of Tripoli as an Ottoman territory is also a reason for the Ottoman Empire's attention to this region. It is known that the activities of the French in West Africa were followed, and intelligence information were provided by local sources. The area that is currently inside the borders of the Republic of Mali was searched through archives in this regard. Thirteen documents, spanning the years 1882–1894, were found such as information notes, notification letters from French and Arabic newspapers. Documents describe the advance of the French from the West African coast to Biladüssudan, the construction of the railway between Senegal and Mali, and Sultan II. Additionally, the unsigned and encrypted Arabic letter sent to the Special Administrative Agency of Tripoli states that the French captured Timbuktu, the important civilization center of Africa. This letter and the correspondence between the Tripoli Province, the Ministry of Internal Affairs and the Sublime Porte were also included in the study. As a result, it was revealed that the Ottoman Empire followed the French initiatives and activities in West Africa and at the same time, the influence and prestige of the Ottoman Empire are seen through the research permission given to the Germans.

Keywords: Bilad al-Sudan, France, Mali, Ottoman Empire, Timbuktu.

Giriş

Avrupalıların Afrika'da 19. yüzyıl sömürge politikalarına karşılık Osmanlı Devleti de bazı politikalar geliştirmeye çalışmıştır. II. Abdülhamid iktidarı döneminde (1876-1909) uygulanan İslam Birliği ve Hilafet siyaseti dünyanın dört bir yanında olduğu gibi Afrika'da da etkisini göstermiştir (Tandoğan, 2011, s. 229). Bu politikanın bir gereği olarak, sömürgecilik faaliyetlerini hızlandıran Fransızların Afrika'daki faaliyetleri de olanaklar ölçüsünde takip edilmiştir. Bu kapsamda günümüzde Mali Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan bölgeyi konu alan bir arşiv taraması gerçekleştirilmiştir. Tarama sonucunda 1882-1894 yıllarına tarihlenen on üç belge saptanmıştır. Belgeler, Fransızca ve Arapça gazetelerden makale çevirileri; bilgi notları, ihbar mektupları, irade-i seniyye ve iç yazışmalardan ibarettir.

Belgeler, Fransızların Batı Afrika sahillerinden Biladüssudan'a ilerleyişlerini, Senegal-Mali arasında demiryolu inşasını, Sultan II. Abdülhamid'in Alman uzmanlara Nijer nehri vadisinde keşif izinleri vermesini ve Senegal nehri ve havzası hakkında coğrafi bilgileri, bölgenin ihraç ürünlerini ve Biladüssudan hac kafilelerinin yol güvenliği konularını kronolojik olarak ele almaktadır. Belgelerin daha anlaşılır olması için tarafımızdan nokta, virgül ve tırnak işareti gibi noktalama işaretleri eklenmiştir. Metinlerin orijinal imlası korunmuştur. Okunusunda tereddüt edilen sözcüklerin sonuna parantez içinde soru işareti (?) konmuştur. "Ekler" bölümünde konuyla ilgili gazete kupürü ve belgelere de yer verilmiştir.

Araştırmanın amacı:

Bu araştırmanın amacı II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin Biladüssudan'daki ilişkilerinin ne boyutta olduğunu ve bölgedeki faaliyetlerinin etkisini incelemektir.

Araştırmanın önemi:

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin Biladüssudan'daki varlığının incelenmesi ve bölgeyle olan ilişkilerinin ne boyutta olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Araştırma soruları:

Bu çalışmada öncelikli olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- Osmanlı Devleti, diğer devletlerin Batı Afrika'daki ilerleyişlerinden haberdar mıdır ve gelişmeleri ne düzeyde takip etmiştir?
- Osmanlılar, Batı Afrika'yı tanımak ve bölge hakkında bilgi sahibi olmak için araştırma yapmışlar mıdır?
- Osmanlı'nın hilafet gücü dolayısıyla bu bölgedeki gelişmelerde etkisi olmuş mudur?

Araştırmanın yöntemi:

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Doküman analizinde, hem geçmişteki olayların yer aldığı yazılı, görüntülü ve sesli raporlar gibi arşiv belgeleri dikkate alınırken hem de süreç içinde ortaya çıkan her türlü belge dikkate alınır (Patton, 2002). Belgesel tarama olarak da bilinen doküman analizinde, var olan kayıt ve belgeler incelenerek veriler elde edilmektedir. Doküman analizi, belli bir amaca yönelik olarak kaynakları bulma, okuma, not alma, analiz etme ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır (Karasar, 2005).

Evren ve Örneklem:

Bu çalışmanın evrenini Biladüssudan, Mali, Senegal ve Timbuktu anahtar sözcükleriyle yapılan araştırmalar ve arşiv taramaları neticesinde ulaşılabilen belgeler ve kayıtlar oluşturmaktadır. Örnekleme ise söz konusu araştırmalar ve arşiv taramaları neticesinde belirlenen 13 arşiv belgesi oluşturmaktadır.

Verilerin Analizi:

Arşiv taramaları sonucunda elde edilen Osmanlı Türkçesinde 10 belgenin çeviri yazısı gerçekleştirilmiştir. Almanlara verilen araştırma izniyle ilgili müsvedde niteliğindeki belge "Ekler" bölümüne eklenmiştir. Arapça ihbar mektubunun Trablusgarp Vilayeti tarafından hazırlanan tercümesinin çeviri yazısı gerçekleştirildiğinden mektubun aslının çevirisine gerek görülmemiş ve zarfıyla birlikte "Ekler" bölümünde yer verilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Osmanlı Devleti'nin, diğer devletlerin Batı Afrika'daki ilerleyişlerinden ve faaliyetlerinden haberdar olup olmadığına bakıldığında O zamanının koşullarına göre Osmanlı devletinin bölgedeki birçok devletin faaliyetlerinden yabancı süreli yayınlar, bilgi notları ve ihbar mektupları aracılığıyla haberdar olduğu incelenen evraklar neticesinde ortaya çıkmıştır. *el-Cevâib* ve *Republique Française*'te yer alan makalelerin tercümeleleri, Paris'ten Trablusgarp'a gönderilen ve Timbuktu'nun Fransızlar tarafından istila edildiğini haber veren isimsiz ihbar mektubu bunlara örnek verilebilir. Bu belgeler neticesinde Fransızların bölgedeki faaliyetlerinden Osmanlı'nın haberdar olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin, Batı Afrika'yı tanımak ve bölge hakkında bilgi sahibi olmak için araştırma yapıp yapmadığına bakıldığında Rıza bin Ali tarafından hazırlanan ve padişaha sunulan bilgi notu dikkati çekmektedir. Bu bilgi notu katalogta "Senegal ve el-Katra adaları hakkında malumat" başlığını taşısa da bir bölümü günümüzde Mali sınırları içinde bulunan Bafing nehri ve havzası hakkında bilgiler de yer almaktadır.

Osmanlı'nın hilafet gücü dolayısıyla bu bölgedeki gelişmelerde etkisinin olup

olmadığına bakıldığında; Almanların Nijer havzasında araştırma yapmak için izin ve kolaylık talepleri ile Almanlara bu bölge için verilen izin belgeleri; Osmanlı'nın bölgedeki etkisini ve Osmanlı hakimiyetinin zımnen kabul edildiğini göstermektedir. Almanların taleplerinin birden çok kez tekrar edilmesi ve Hariciye Nezareti aracılığıyla girişimde bulunmaları ve belgelerde Osmanlı'dan başka devlet ya da hükûmetin adının anılmaması, doğrudan padişahın fermanıyla izin verilmesi, sözü edilen hakimiyetin ne derece önemli boyutta olduğunun göstergeleri arasındadır.

Belgeler ve transkripsiyonları

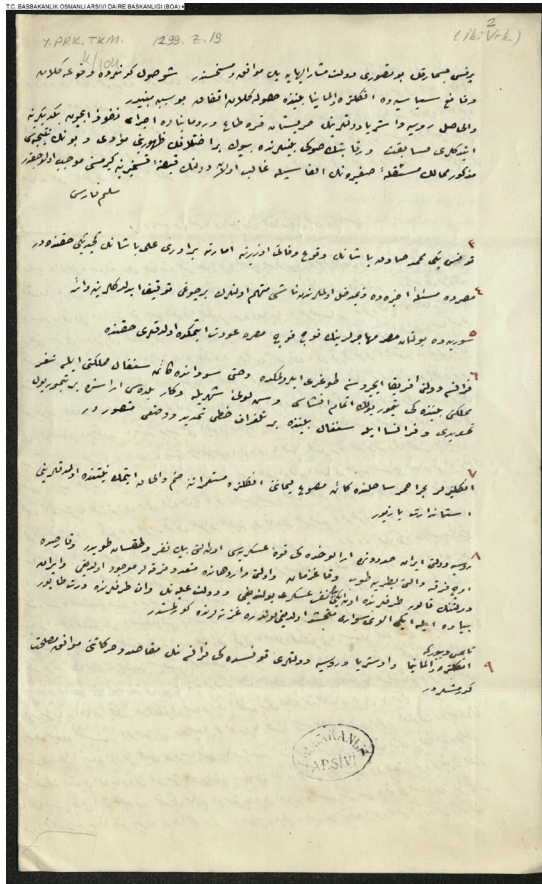
1. Fransa'nın Afrika içlerine ilerleyişi ve Senegal ile Nijer arasında demiryolu inşası planlaması

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği (Y.PRK. TKM.) kataloğunda yer alan belgede İstanbul'da Arapça yayımlanan *el-Cevâib*¹ gazetesinin 31 Teşrinievvel 1882 (31 Ekim 1882) tarihli nüshasında bulunan siyasi makalelerin tercümeleri mevcuttur. Bu tercümeler arasında Fransa'nın Afrika içlerine ilerlemekte olduğunu ve Senegal ile Nijer arasında bir demiryolu inşa etmeyi planladığını aktaran bir haber de yer almaktadır. Söz konusu demiryolu gelecekte Kayes, Kita üzerinden Bamako'ya ulaşacak ve Koulikoro'da sona erecek olan Dakar-Nijer demir yoludur.

Y.PRK.TKM.00004.00104.01 (6 numaralı bölüm)

Fransa Devleti Afrika içerisine doğru ilerlemekte ve hattâ Sudan'da kâin Senegal memleketi ile Niger memleketi beynindeki demir yolun itmâm ve inşası ve Saint Louis şehriyle Dakar beldesi arasında bir demir yol temdid ve Fransa ile Senegal beyninde bir telgraf hattı temdid ve vaz'ı mutasavverdir.

¹ *el-Cevâib* hakkında bilgi için bkz. Çetin, A. (1993). *el-Cevâib. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* (7. cilt) (ss. 435-436). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Y.PRK.TKM.00004.00104.001

2. Senegal ve el-Katra adaları hakkında bilgiler

Yıldız Perakende Evrakı Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD) kataloğunda yer alan 21 Kanunuevvel 1303 (2 Ocak 1888) tarihli ve “Rıza bin Ali” imzalı belgede, “kurenâ-yı hazret-i şehriyârîlerinden Besim Bey” vasıtasıyla Senegal ve el-Katra adaları hakkında bilgi istendiği ifade edilmekte ve ardından hazırlanan bilgi notu paylaşılmaktadır.

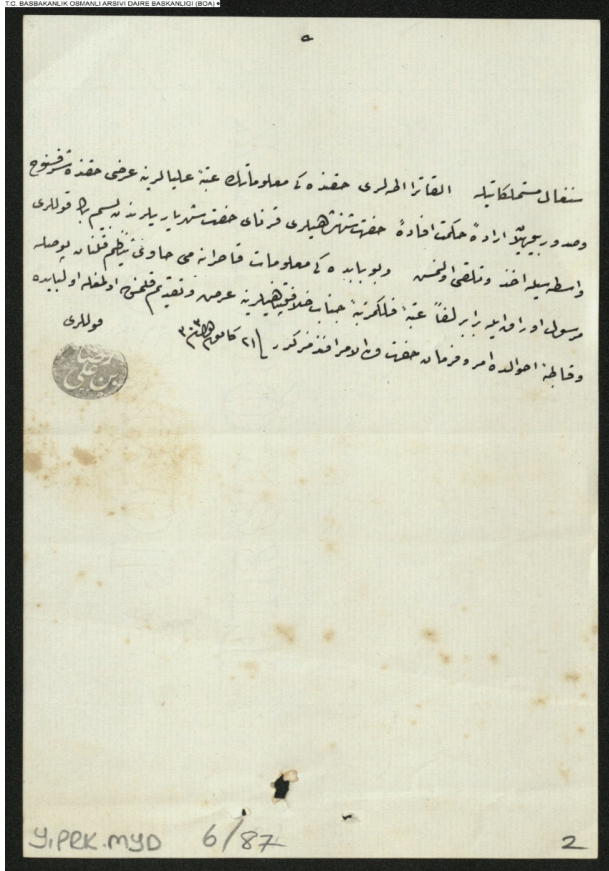
Belgede, bir bölümü günümüzde Mali sınırları içinde bulunan Bafing nehri ve bölgenin önemli ürünleri hakkında bilgi verilmektedir.

Y.PRK.MYD.00006.00087.002

Senegal müstemlekâtıyla el-Katra adaları hakkındaki ma'lûmâtın 'atebe-i ulyâlarına 'arzi hakkında şeref-sünûh u sudûr buyurulan irâde-i hikmet-ifâde-i hazret-i şehinşâhîleri kurenâ-yı hazret-i şehriyârîlerinden Besim Bey kulları vâsıtasıyla ahz ve telakki olunmuş ve bu bâbdaki ma'lûmât-ı kâsîrânemi hâvî tanzîm kılınan pusula mersûl evrâk ile berâber leffen 'atebe-i felek-mertebe-i cenâb-ı hilâfet-penâhîlerine 'arz u takdim kılınmış olmağla ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veli ül emr efendimizindir. Fi 21 Kanun-ı evvel sene (1)303.

Kulları

Rıza bin Ali

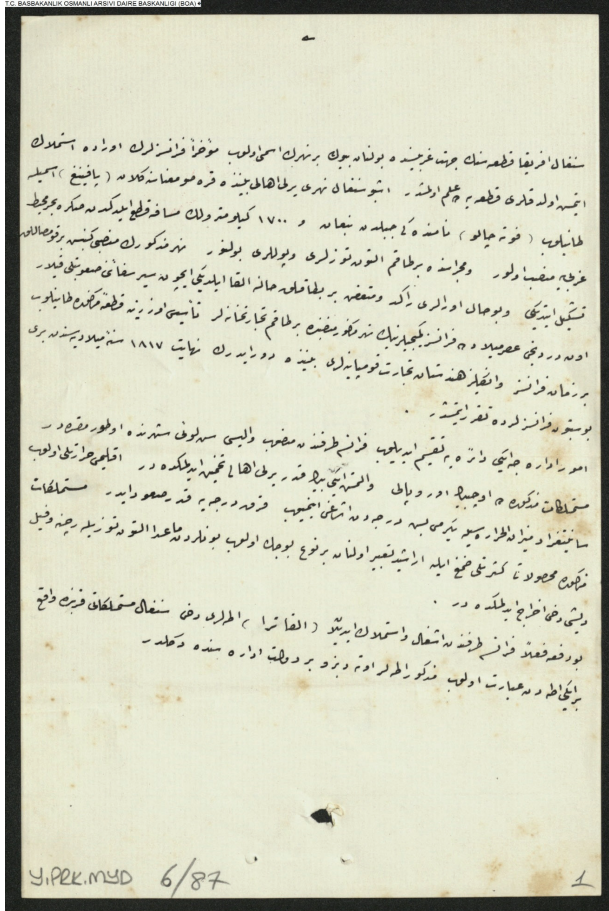
Y.PRK.MYD.00006.00087.002

Y.PRK.MYD.00006.00087.001

Senegal Afrika kıt'asının cihet-i garbîsinde bulunan büyük bir nehrin ismi olup muahharan Fransızların orada istimlâk etmiş oldukları kıt'aya da 'alem olmuştur. İşbu Senegal nehri yerli ahâli beyinde kara su ma'nâsına gelen (Pafiniğ) ismiyle tanınır (Fote Çalu) nâmındaki cebelden nebe'ân ve 1700 kilometrelik mesafe kat' eyledikten sonra Bahr-i Muhît-i Garbî'ye munsab olur ve mecrâsında birtakım altın tozları ve pulları bulunur. Nehr-i mezkûrun mansabı geniş bir kumsallık teşkil ettiği ve bu hâl oraları râkid ve müte'affin bir bataklık hâline ilkâ eylediği için seyr-i sefâ'ini su'ûbetli kılar. On dördüncü asr-ı milâdda Fransız gemicilerinin nehr-i mezkûr mansabında birtakım ticârethâneler te'sîsi üzerine kıt'a-yı mezkûre tanınır bir zaman Fransız ve İngiliz Hindistân ticaret kumpanyaları beyinde devr ederek nihâyet 1817 sene-i milâdiyesinden beri büsbütün Fransızlarda takarrür etmiştir.

Umûr-ı idârece iki dâ'ireye taksîm edilip Fransa tarafından mansûb vâlisi Saint Louis şehrinde oturmaktadır. Müstemlekât-ı mezkûrede üç bin Avrupalı ve altmış iki bin kadar yerli ahâli ahmin edilmektedir. Müstemlekât-ı mezkûre mahsûlâtı kesretli zamg ile araşid ta'bîr olunan bir nev' böcek olup bunlardan mâ'adâ altun tozuyla reçine ve fil dişi dahî ihrâc edilmektedir.

Bu def'a fiilen Fransa tarafından işgâl ve istimlâk edilen (el-Katra) adaları dahî Senegâl müstemlekâtı kurbunda vâki' bir iki adadan 'ibâret olup mezkûr adalar öteden beri devlet idaresinde değildir.

Y.PRK.MYD.00006.00087.001

3. Dakar-Nijer demiryolunun ilk kısmının açıldığını haber veren makalenin ter-cümesi

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği (Y.PRK. TKM.) kataloğunda yer alan belge, La République Française gazetesinin 23 Şubat 1883 tarihli sayısında Dakar-Nijer demiryolunun birinci etabının açıldığını bildiren makalenin özet çevirisidir. Belgede, demir yolunun açılış töreninden ve bölgenin gelişimine sağlayacağı katkılardan bahsedilmektedir. Söz konusu demir yolu gelecekte Kayes, Kita üzerinden Bamako'ya ulaşacak ve Koulikoro'da sona erecek olan Dakar-Nijer demir yoludur.

Sözü geçen makalenin orijinali "Ekler" bölümünde mevcuttur.

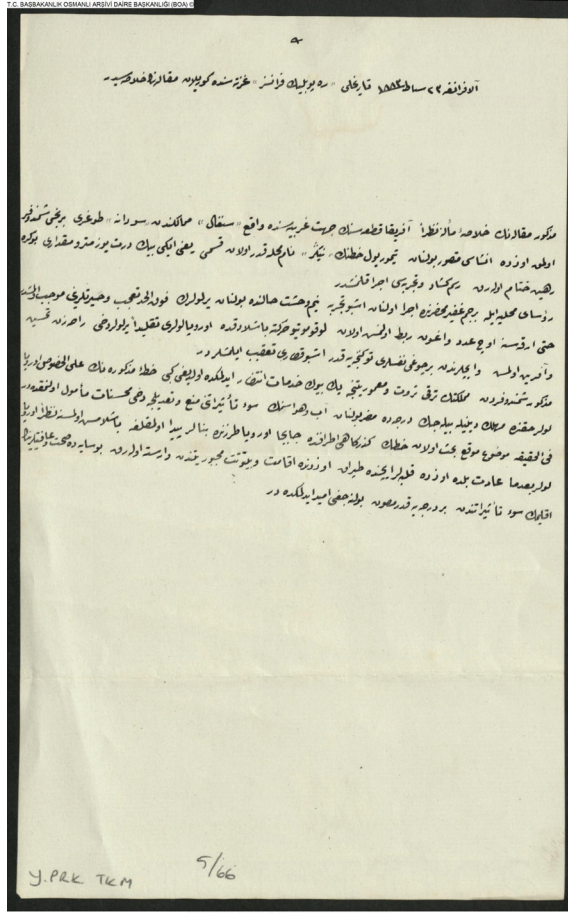
Y.PRK.TKM.00005.00066.001

Alafranga 23 Şubat 1883 tarihli “Republique Française” gazetesinde görülen makâlenin hulâsasıdır.

Mezkûr makâlenin hulâsa-i meâline nazaran Afrika kıt’asının cihet-i garbiyesinde vâki’ “Senegal” memâlikinden “Sudan”a doğru birinci şimendüfer olmak üzere inşâsı mutasavver bulunan demiryol hattının “Niger” nam mahalle kadar olan kısmı yani iki bin dört yüz metro mikdârı bu kere rehîn-i hitâm olarak resm-i küşâd ve tecrübesi icrâ kılınmıştır.

Rüesâ-yı mahalliye ile bir cemm-i gafir mehâzırında icrâ olunan işbu tecrübe nîm vahşet hâlinde bulunan yerlülerin fevka’l-had ta’accüb ve hayretlerini mûcib olmuştur. Hatta arkasına üç ‘aded vagon rabt olunmuş olan lokomotif harekete başladıkda Avrupaluları takliden yerlüler dahî râha-zen-i tahsîn ü âferin olmuş ve içlerinden bir çoğu nefesleri tükeninceye kadar katarı ta’kîb etmişlerdir.

Mezkûr şimendüferden memleketin terakkî ve servet ve ma’mûriyetince bir bin büyük hidemât intizâr edilmekte olduğu gibi hatt-ı mezkûrenin ale’l-husûs Avrupalılar hakkında mühlik denilebilecek derecede muzırr bulunan âb u havâsının sû-i te’sîrâtını men’ ve ta’dilce dahî muhassenât me’mûl olunmaktadır. Fî’l-hakîka mevzu’-ı mevki’-i bahs olan hattın güzergâhı etrâfında câ-be-câ Avrupa tarzında binâlar peydâ olmaklığa başlamış olmasına nazaran Avrupalular ba’de-mâ ‘âdet-i belde üzere kulübeler içinde toprak üzerinde ikâmet ve beytütet mecbûriyetinden vâreste olarak bu sâyede sıhhat u ‘âfiyetlerinin iklimin sû-i te’sîrâtından bir dereceye kadar masun bulunacağı ümîd edilmektedir.

4. Almanlara Nijer nehri çevresinde tarihî ve coğrafi araştırmalar gerçekleştirme izni verilmesi

Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS) kataloğunda konuyla ilgili dört belge saptanmıştır. 24 Kanunuevvel 1299 (5 Ocak 1884) tarihli ve “Münîr kulları” imzalı birinci belgede, Alman büyükelçisinin Nijer nehri vadisinde bilimsel araştırmalar yapacak Alman araştırmacı için izin talebinin tekrar edildiği bildirilmektedir.

Bâb-ı Âlî Dâire-i Sadâret-i ‘Uzmâ anteti ve “Emr-i ‘Âlî Sûretidir” başlığı taşıyan 11 Rebiyülahir 1301 (9 Şubat 1884) tarihli belgeyle “Almanya Devlet-i Fehîmesi erbâb-ı vukûfundan Kraadze nâm zâta” tarihî ve bilimsel araştırmalar yapmak

üzere izin verildiği anlaşılmaktadır. Belgede كرا الذرة imlasıyla yer alan ismin Alman araştırmacı Karl Zeuner² olması muhtemeldir.

16 Rebiyülahir 1301 (14 Şubat 1884) tarihli ve Sa'îd imzalı belgede, Alman araştırmacıya fermân-ı âlînin verildiği bildirilmekte ve sureti, II. Abdülhâmid'e sunulduğu ifade edilmektedir.

Konuyla ilgili bir belge daha mevcuttur. "Afrikâ-yı garbîde vâki' Kamerun nâm Almanya müstemlekâtından içerü taraflarında tahkîkât-ı fenniye icrasına" ifadesiyle başlayan belgede bazı cümlelerin üzeri çizilmiş, üstlerine notlar yazılmıştır. Müsvedde niteliğindeki belgenin çeviri yazısı yapılmamış, orijinaline "Ekler" bölümünde yer ayrılmasıyla yetinilmiştir.

Belgede araştırma bölgesi olarak Kamerun içleri belirtilmesi, emr-i âlîyle verilen iznin bütün Nijer vadisini kapsamı dikkat çekicidir.

Nijer nehri, günümüzde Mali'nin güneybatısından kuzeydoğusuna kadar 1500 kilometrelik bir mesafe kat ettiğinden (Kavas, 2003, s. 494) bu belgelere çalışmada yer verilmiştir.

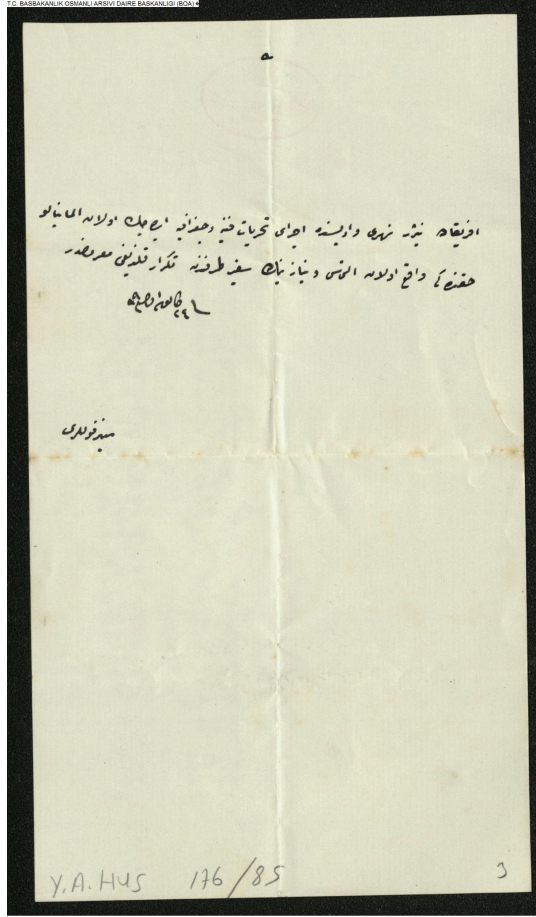
Y.A.HUS.00176.00085.003

Afrika'da Nijer nehri vâdisinde icrâ-yı taharriyât-ı fenniye ve coğrafiye edecek olan Almanyalı hakkındaki vâki' olan iltimâs ve niyâzının sefir tarafından tekrâr kılındığı ma'rûzdur.

Fi 24 Kânûn-ı Evvel (12)99

Münîr kulları

² Karl Zeuner hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hantzsch, V. (1900). Zeuner, Karl Ludwig. *Allgemeine Deutsche biographie* (45. cilt) (ss. 129-131). Leipzig: Verlag von Duncker-Humblot.

Y.A.HUS.00176.00085.003

Y.A.HUS.00176.00085.002

Bâb-ı 'Âlî

Dâ'ire-i Sadâret-i 'Uzmâ

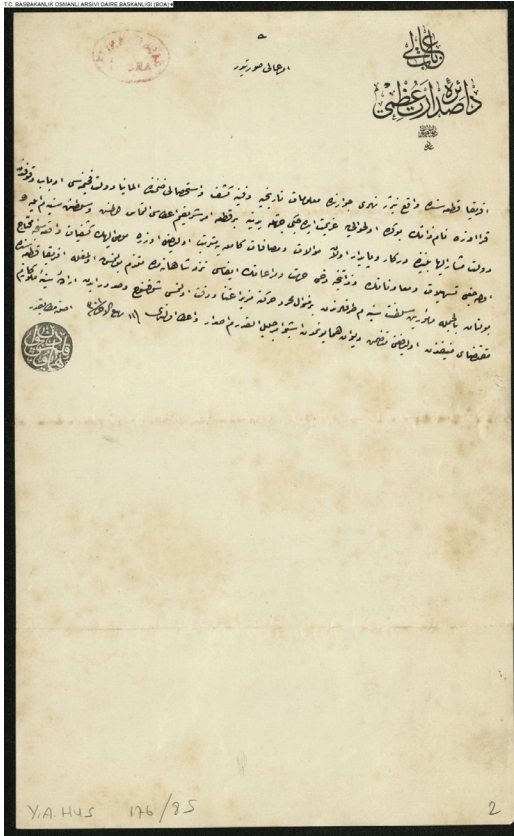
Dîvân-ı Hümâyûn

'Aded

Emr-i 'âlî sûretidir

Afrika kıt'asında vâki' Nijer nehri civârında ma'lûmât-ı târîhiye ve fenniye keşf ü istihsâli zımında Almanya Devlet-i Fehîmesi erbâb-ı vukûfundan Kraadze(?) nâm zâtın bu kere ol havâliye 'azîmet edeceği cihetle yedine bir kıt'a emr-i şerîfim i'tâsı iltimâs olunmuş ve saltanat-ı seniyyem ile devlet-i müşârû'n-ileyhâ bey-ninde derkâr ve pâydar olan müvâlât ve musâfât-ı kâmileye müterettib olduğu üzere mûmâileyhin keşfiyât vâkî'asınca muhtâc olacağı teshîlât ve mu'avenâtın ve zâtınca dahi himmet ve mûra'âtın i'fâsı nezd-i şâhânemde mültezem bulunmuş olmağla Afrika kıt'asında bulunan bi'l-cümle me'mûrîn-i saltanat-ı seniyyem taraflarından ber minvâl-i muharrer harekete mezîd-i i'tinâ ve dikkat olunması şeref-sünûh ve sudûr eden irâde-i seniyye-i mülûkânem muktezâ-yı münîfinden olduğunu mutazammın Dîvân-ı Hümâyûnumdan işbu emr-i celîlü'l-kadrim isdâr ve i'tâ olundu. Fi 11 Rebiü'l-âhir sene (1)301. Aslına mutâbıkdır.

Kâlem-i Dîvân-ı Hümâyûn

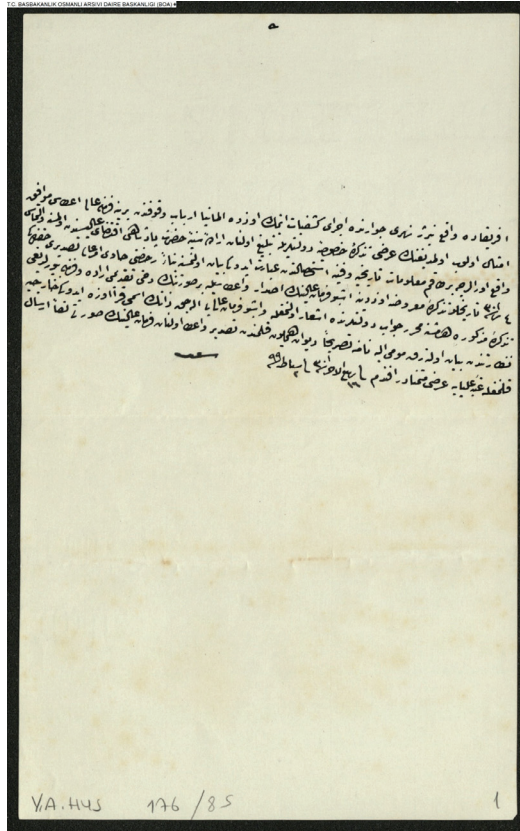

Y.A.HUS.00176.00085.002

Y.A.HUS.00176.00085.001

Afrika'da vâki' Nijer nehri civârında icrâ-yı keşfiyât etmek üzere Almanya erbâb-ı vukûfundan birine fermân-ı 'âli'î'tâsı muvâfık-ı emsâl olup olmadığının 'arzi tezkire-i husûsiye-i devletleriyle tebliğ olunan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî iktizâ-yı 'âliyesinden olmasına ve iltimâs-ı vâki' oralarca birtakım ma'lûmât-ı târihiye ve fenniye istihsâlinden 'ibâret idüğü beyân olunmasına binâen ruhsatı hâvi emr-i 'âli tasdîri hakkındaki 4 Rebiü'l-âhir (1)301 tarihli tezkire-i ma'rûza üzerine işbu fermân-ı 'âlinin isdâr ve itâsıyla bir sûretinin dahi takdîmi irâde ve fermân buyurulduğu tezkire-i mezkûre hâmişine muharrer cevâb-ı devletlerinde iş'âr olunmağa ve işbu fermân-ı 'âliyi alacak zâtın ismi Kraadze(?) idüğü Hâriciye Nezâretinden beyân olunarak mumâileyh nâma tasrihân Dîvân-ı Hümâyûn Kaleminden tasvîr itâ olunan fermân-ı 'âlinin sureti leffen irsâl kılınmağa 'atabe-i 'ulyâya arzı mütemennâdir efendim. Fi 16 Rebiü'l-âhir 1301 fi 2 Şubat 1299.

Sa'id

5. Fransızların Timbuktu'ya saldırması ve istila etmesi

Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS) kataloğunda konuyla ilgili beş belge saptanmıştır. Belgeler Fransızların Timbuktu'ya saldırarak istila etmesi ile Bilâdü's-sudan Müslümanlarının hac yolculuğunun güvenliği hakkındadır.

3 Mart 1894'te Paris'ten, Trablusgarp'ta vapur şirketi vekili Hacı Sıddîk Müza'fer'e postalanan isimsiz ihbar mektubunda Fransızların, Timbuktu'yu istila ettikleri bildirilmekte, kolera salgınını bahane ederek Mekke'yi de işgal etmek niyetinde oldukları ifade edilmektedir. Bilhassa Bilâdü's-sudan Müslümanları hac yolculuğu hakkında uyarılmakta; hac yolculuğunda deniz yolu yerine kara yolunu tercih etmeleri ve silahlarıyla yola çıkmaları salık verilmektedir.

İhbar mektubunda Timbuktu "Sûdân'ın belde-i cesîmi ve şu diyârda İslâm'ın merkez-i mühimmi" olarak nitelendirilmektedir. Mektup "Elif Sad – Mim Elif – Mim – Sin. Bu harfler mahremendir. Bunları unutma. Trablus'a gelirim onları senin ve sizin hâtırınıza getiririm. İnşâallah gelirim." ibaresiyle son bulmaktadır.

Fransızlar, Tevâriklerin şiddetli direnişleri nedeniyle Timbuktu'yu ele geçirmek için birkaç sefer düzenlediler. Metinde sözü edilen Fransız istilası, 12 Şubat 1894'te Timbuktu'ya ulaşan Joseph Joffre ve birliği olmalıdır.³ Joffre, bununla da yetinmemiş, Fransız müfrezelerine atılan pusunun intikamını almak amacıyla askerî hazırlıklarını tamamladıktan sonra 23 Mart 1894 tarihinde Dire'de karşı saldırıya geçerek Tingeregif kabilesi reisi Muhammed ag Avvab dahil askerlik çağındaki tüm Tevârik genç nüfusunu öldürmüştür. (Tandoğan, 2015, s. 315)

Aşağıda, ihbar mektubunun Trablusgarp Valiliğince hazırlanan tercümesi, Trablusgarp Valisi Ahmed Rasim Paşa'nın Dâhiliye Nezaretine ve Bâb-ı 'Âli'den Yıldız'a gönderilen belgelerin çeviri yazıları yer almaktadır. Fransa'dan postalanan mektubun zarfı ve Arapça aslı "Ekler" bölümünde mevcuttur.

Y.A.HUS.00292.00134.004

Trablusgarp Vilâyeti

"Tercüme"

Şa'bânü'l-muazzam

Sene 1311

Trablusgârb'da vapur şirketi vekil-i muhteremi Hacı Sıddîk Müza'fer ve ahhâbı olan sâ'ir 'Arabân ve Gadâmes ve Gât ve Merzûk halkı ve ihvân-ı Ticâniye ve Kâdiriye ve Senûsiye ve sâ'ir Bilâd-ı Sûdâniye müslümanları

³ https://fr.wikipedia.org/wiki/Conqu%C3%AAt%C3%A9_de_Tombouctou_par_l'arm%C3%A9e_fran%C3%A7aise

Size selâmdan sonra şurasını ihbâr eylemeği vâcib addederim ki Sûdân'ın belde-i cesîmi ve şu diyârda İslâm'ın merkez-i mühimmi olan Tumbuktu'ya bu kere hücum ve istilâ eden Hıristiyanlar Mekke ve Ka'be'ye vüsûl için bir maksad-ı fâsid ve Ka'be'yi zabt ile salîb-i mekrûhu oraya rekz eylemeğe yalandan bir bahâne taharri eylemekdedirler. Bunlar yakında İngiliz ve Fransız ve Alman ve Moskof ve sâ'ireden mürekkeb bir Meclis-i Tıbbî 'akdi için birbirleriyle müzâkere ederek gûyâ huccâcın âb-dest aldığı Hâcer kuyusundan kolera tevellüd eylemekte olduğunu bir fetvâ mücibince iddiâ edercesine ehemmiyetle bast u beyân etmekdedirler. Bu sûretle Hıristiyanlar Hâcer kuyusunu tâthîr etmek zu'm-ı kâzibesıyla Mekke-i Tâhire'ye ve Cidde ve Medîne'ye ve peygamberin kabrine hücum edebileceklerdir. İmdi Müslümanlara ve bâ-husûs şehirler ahaliyle Sûdân tariki üzerinde kâ'in Fizân ve Tecerhi ve Kavar ve Gadâmes ve Kânim ve Bornu ve "Barroye Hûha"(?) ve Kano'da bulunan eşrâf-ı 'urbân ve mürâbitîne bu husûsdan haber veriniz ki bundan böyle re's-i İslâm olan Mekke-i Tâhire'nin nusreti için hazer üzere olsunlar ve huccâca söyle ki bu sene Mekke'ye iyi silâhlar ile karadan varıp deniz vapuruyla gitmesinler. Çünkü Hıristiyanlar Müslümanların müsellaht olduklarını Ka'be'nin nusreti üzerinde bulduklarını anlar ise ânları huccâc gemilerinde habs ederler. İşte bunu Allah ve peygamber için sana ve size söylüyorum. Müntebih ve müteyakkız olunuz ve düşününüz ki elde kılıç olduğu hâlde nusretle ölmek mağlûb olarak yaşamaktan ve 'âr ile meserretten evlâdır. Sana ve size selâm.

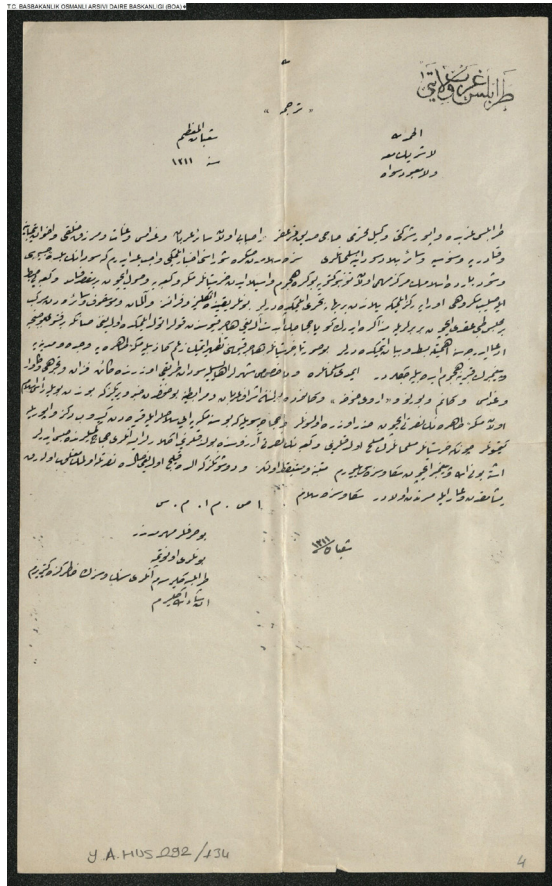
Elif Sad – Mim Elif – Mim – Sin

Bu harfler mahremdendir.

Bunları unutma. Şa'bân sene 1311

Trablus'a gelirim onları senin ve sizin hâtırınıza getiririm.

İnşâallah gelirim.

Y.A.HUS.00292.00134.005

Trablusgarb Vilâyeti

'Aded

1

Dâhiliye Nezâret-i Celilesine

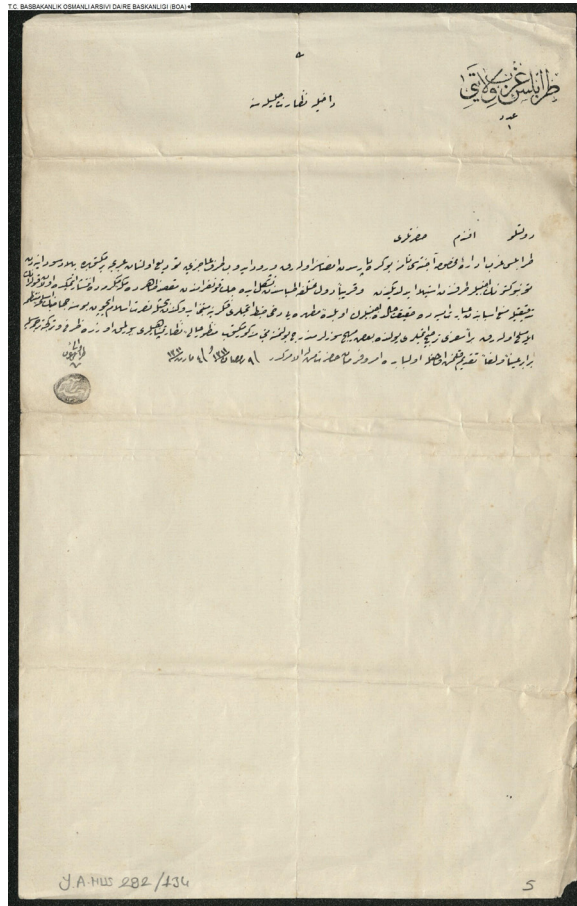
Devletlü Efendim Hazretleri,

Trablusgarb İdâre-i Mahsûsa Acentesi nâmına bu kere Paris'den imzâsız olarak vurüd edip taraf-ı 'âciziye tevdi' olunan Arabça mektûbda Bilâdû's-Sudaniye'den Tumbuktu'nun ecnebilere tarafından istila edildiğinden ve karîben düvel-i muh-

telife etibbâsından teşekkül edecek konferansdan maksad-ı zâhirede Mekke-i Mükerrerme'de intişâr etmekte olan koleranın tedkikiyle men'-i esbâbından 'ibâret ise de hakikat-ı hâlde ecnebîlerin o belde-i mutahharayı dahî zabt etmeleri fikrine mübtenî idiğinden bahisle nusret-i İslâm için bu sene huccâcın eslihâ-yı muntazama ile müsellah olarak berren seferi tercih etmeleri yolunda ba'zı sözler münderic bulunmasına mebnî mezkûr mektûb manzûr-ı 'âli-i nezâret-penâhileri buyurulmak üzere zarfı ve Türkçe tercümesiyle berâber 'aynen ve leffen takdîm kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. Fi 9 Ramazan sene 1311 ve fi 4 Mart sene 1310.

Vâlî-i Trablusgarb

Ahmed Râsim

Y_A_HUS_00292.00134.005

Y.A.HUS.00292.00134.001

Bâb-ı 'Âli

Dâire-i Sadâret

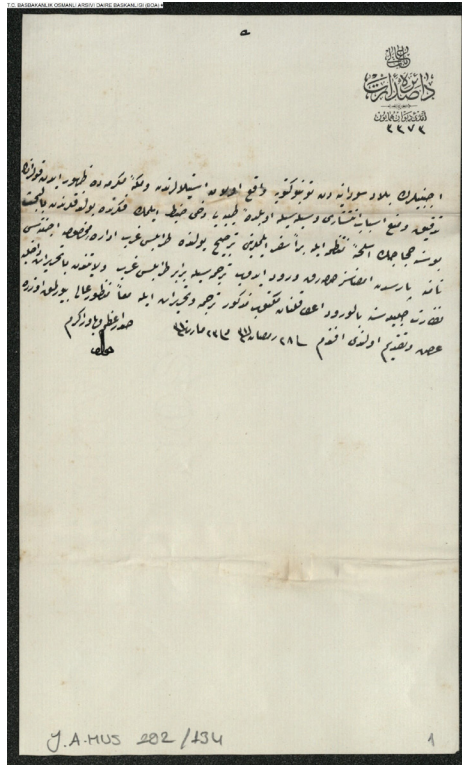
Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn

3373

Ecnebilere Bilâd-ı Sudaniyeden Tumbuku'ya vâkî' olan istilalarından ve Mekke-i Mükerreme'de zuhûr eden koleranın tedkik ve men'-i esbâb-ı intişârı vesilesiyle o belde-i tayyibeyi dahî zabt eylemek fikrinde bulduklarından bi'l-bahs bu sene huccâcın esliha-i muntazama ile berren sefer eylemelerini tercih yolunda Trablusgarb İdare-i Mahsûsa Acentesi nâmına Paris'den imzâsız olarak vurûd edip tercümesiyle berâber Trablusgarb Vilâyeti'nden bâ-tahrîrât Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine bi'l-vurûd it'â kılınan mektûb-ı mezkûr tercüme ve tahrîrât ile me'an manzûr-ı 'âli buyurulmak üzere 'arz u takdîm olundu efendim. 28 Ramazan 1311, 23 Mart 1310

Sadr-ı a'zam ve Yâver-i Ekrem

Cevâd

Y_A_HUS_00292.00134.001

Sonuç

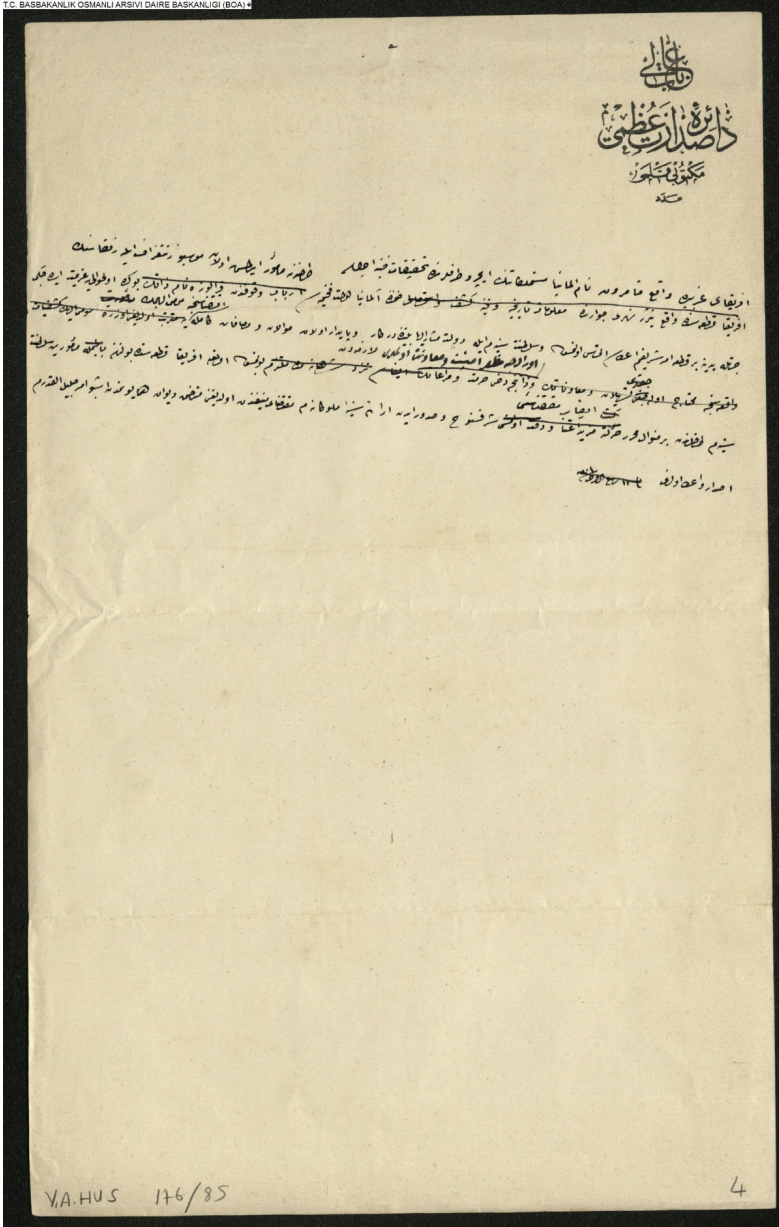
Osmanlı, “en uzun yüzyılı”nda güç kaybetmesine rağmen Büyük Sahra’daki Türk-Fransız rekabetinin bir parçası olarak bölgedeki gelişmeleri olanaklar ölçüsünde yakından takip etmiştir. Fransızların Batı Afrika içlerine ilerleyişleri, demir yolları ve telgraf hattı inşaları hakkında makale çevirileri arşivlerde yerini almıştır. Bunun yanı sıra II. Abdülhamid bölgenin yönetimi, coğrafyası ve ekonomisi hakkında bilgilere önem vermiş ve bununla ilgili bilgi notu da hazırlanmıştır. Almanların Nijer havzasındaki araştırmaları için Osmanlı’dan izin ve kolaylık talebi de Osmanlı’nın bu dönemde dahi bölgedeki etkisini göstermesi açısından dikkat çekicidir. İlgili belgeler Osmanlı’nın hilafet gücünün ve bölgedeki hakimiyetinin zımnen de olsa kabulü biçiminde yorumlanabilir. Almanlar da bu hilafet gücünün farkında olarak Nijer havzası araştırmaları için birden çok kez izin ve kolaylık talebinde bulunmuşlar ve sonunda II. Abdülhamid’in bölgede araştırma yapacak uzmanlara kolaylık gösterilmesini emreden bir fermanını almaya muvaffak olmuşlardır. Son olarak bölgenin en önemli merkezi kabul edilen Timbuktu’nun Fransızlar tarafından istila edilmesinin şifreli ve isimsiz bir ihbar mektubuyla haber alınması, Osmanlı’nın bölgeyle ilgili istihbarat kaynaklarının çeşitliliğini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Kaynakça

- Çetin, A. (1993). *el-Cevâib*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi (7. cilt) (ss. 435-436). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Hantzsch, V. (1900). *Zeuner, Karl Ludwig*. Allgemeine Deutsche biographie (45. cilt) (ss. 129-131). Leipzig: Verlag von Duncker-Humblot.
- Karasar, N. (2005). Bilimsel araştırma yöntemi. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kavas, A. (2003). *Mali*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi (27. cilt) (ss. 493-504)
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. SAGE Publishing.
- Tandoğan, M. (2011). *Osmanlı Devleti’nin Afrika’da Avrupa Sömürgeciliğine Karşı Siyaseti (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyılın Başları)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Tandoğan, M. (2015). *Afrika’nın Kuzeyini Güneyinden Ayıran Toplum Tevârikler ve Stratejik Konumları: Osmanlı-Tevârik Münasebetleri* (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Ekler

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

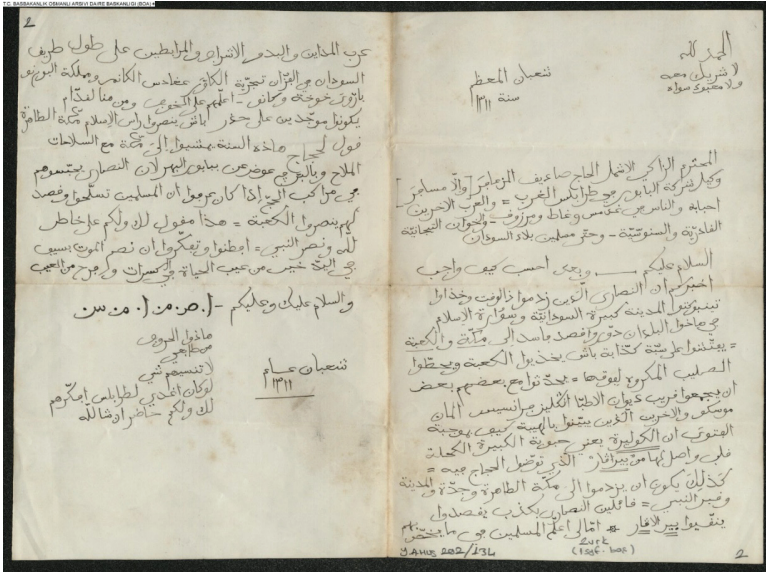
Y.A.HUS.00176.00085.004

Görsel 1 Almanlara Nijer nehri havzası için verilen iznin müsveddesi.

Y.A.HUS.00292.00134.003

Görsel 2 Paris'ten Trablusgarp'a gönderilen isimsiz ihbar mektubunun zarfi.

Y_A_HUS_00292.00134.002

Görsel 3 Paris'ten Trablusgarp'a gönderilen isimsiz ihbar mektubunun Arapça aslı.

